

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi.
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

X Yazı

Ümumiyyətlə, bütün türksöylü millətlər, o cümlədən Azərbaycan türkləri son yüzillərdə milli yaddaşın bərpasına çalışarkən yad millətlərin tarixi, mədəni, fəlsəfi və s. bilgilerinin təsiri altında olmuşlar (bunun məni cəhətləri müsbətdən daha çox olmuşdur). Buna səbəb də, artıq həmin dövrdə türk tarixi, mədəni, fəlsəfi və s. abidələrin əsasən, yad millətlərin əllərində olması idi. Ötən yüzilliklərdə Osmanlı, Səfəvi kimi türk sülalələrinin başçılarının diqqətsizliyi, biganəliyi nəticəsində türklüyə aid abidələr yad millətlərin, xüsusilə rusların, almanların, fransızların, ingilislərin əllərinə keçmişdi. Onlar bu abidələri bir çox hallarda satmışlar!!! Beləliklə, bir tərəfdən Osmanlı və Səfəvi arxivlərindən bir çox sənədlər, digər tərəfdən ehalidə olan qiymətli abidələr müxtəlif vasitələrlə ecnəbilərin əlinə keçmişdi. Bununla da, bir tərəfdən abidələrimizə sahib çıxa bilmədik, digər tərəfdən dünyaya bəyan etməyə başladığımız ki, türklərin başı at belində zəfərlər əldə etməyə qarşıdıq. Üçün tarix yazmağa vaxtı olmamışdır!!! Fikrimizcə, burada daha çox məntiqə uyğun gələn türklərin tarix yazmağa vaxtın olmaması deyil, yazdığı abidələri qoruya bilməməsidir.

Bu mənada, türklərə ulu əcdadlarının yazdıqları və yaratdıqları abidələrin başqalarının vasitəsi ilə çatdırılmasının «keşf» və «yenilik» mahiyyəti daşması təsadüfi olmamışdır. Bunu, «tarixi zəfərlərə başımız qarışdıq» üçün yazmağa vaxtımız olmadı» deyərək, özünə təsəlli verən türklər yalnız sonralar anlayacaqdır (ancaq hələ də, anlamayanlar var) ki, yad millətlərin türk mədəniyyəti və tarixi ilə bağlı «keşf»ləri onların xeyrindən çox zərərinə işləmişdir. İlk dövrlərdə bunu, anlamayan türklər Avropa alimlərinin (Radlov, Vamberi, Marr və b.) türk mədəniyyəti və türk tarixi ilə bağlı araşdırmalarını maraqla qarşılımış, indinin özündə də bir çox müəlliflərin də yazdığı kimi, özlərini yenidən «keşf» etmişlər.

Maraqlıdır ki, 19-cu yüzildən etibarən türklər özlərini Avropa alimlərinin sayəsində «keşf» edir, bununla da üzünü milli yaddaşın bərpasından çox müasirleşmək adı altında Qərb mədəniyyətinə tuturdu. Fikrimizcə, bu çox ziddiyyətli haldır. Əgər türklər doğrudan da Avropa alimlərinin sayəsində özlərini yenidən keşf etdilərse, bəs nədən Avropa alimlər sayəsində «keşf» edilmiş mədəniyyətlərinə sahib çıxmaq əvəzinə daha çox avropalaşmaqla uğraşdılar və hazırda da uğraşmaqla davam edirlər. Bizcə, burada başlıca məsələ türk mədəniyyəti və tarixi abidələ-

rini keşf edən Avropa alimlərinin və ideoloqlarının bu ad altında türklərə təsir göstərmə bilməsidir. Belə ki, Avropa ideoloqları və alimləri türk mədəniyyətini və tarixi abidələrini avropasayağı şəkildə türklərə çatdırmaqla, türk milli şüurunda keçmişin bərpasından çox, qərbləşmək şüurunu təlqin etməyə çalışmışlar.

Onlar yaxşı anlayırdılar ki, son əsrlərdə türklər mədəniyyət və adət-ənənələrə münasibətdə geriləyiblər. Özellikle, türklər vaxtilə mədəniyyət gətirdikləri millətlərin (farsların, ərəblərin və b.) təsir altına düşmüşlər. Belə ki, 19-cu əsrə qədər Anadolu türkləri osmanlılıq, Qacarlar iranlılıq anlayışı altında yarı ərəbləşmiş, yarı farslaşmış, Qafqaz və Orta Asiya türkləri isə tatarlıq adı altında yarı ruslaşdırılmış bir hala gətirilmişdir. Başqa

yenidən bərpa etmək lazım gəlirdi.

Bu baxımdan Avropa alimlərinin Türk mədəniyyəti və tarixi sahəsindəki «keşf»ləri Türk xalqları, özellikle Osmanlı və çar Rusiyası türkləri arasında daha çox öz təsirini göstərdi. Osmanlı türkləri çökməkdə olan imperiyanı qurtarmaq üçün Türk mədəniyyəti və Türk tarixi şüurunu bərpasına çalışdıqları halda, Rusiyanın əsərləri altında yaşayan türksöylü xalqlar milli azadlıq hərəkatları baxımından buna ehtiyacları vardı. Çünki milli şüurun-türklük şüurunun Osmanlı və Rusiyada aşağılanması təhlükəli bir duruma gətirib çıxarmışdır. Üstəlik, eyni durum Çində, İranda və başqa türklər yaşayan ölkələrdə də hökm sürürdü. Bu mənada XVIII-XIX yüzilliklər türklük şüurunun tənəzzül dövrü kimi də dəyərləndirilə bilər. XX əsrdə də

strategiya malix stran (Poiski Azerbaydžanskoy modeli). B: Səda. 2007

3. Aslanova Rəbiyyə. İslam və mədəniyyət. Bakı, Elm və təhsil, 2002

4. Türkel Yadigar. Politologiya (açıqlamalarla sözlük və ya milli kimlik dərsləri). Bakı: «Təknur», 2008.

5. Əliyev Qoşqar. Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi. Bakı, «Qismət», 2003

6. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə, I cild. Bakı: Elm, 2004

7. Ələkbərov Faiq. Milli ideologiya probleminə tarixi-fəlsəfi baxış. II hissə. Bakı, Elm və təhsil, 2014.

8. Axundzadə Əbdüsaləm. Müqəddəs peyğəmbərlər tarixi. Bakı, Azərəşr, 1993

zimbəyin ictimai fikirləri. Bakı, Elm, 2012

20. Kazım bek Mirze. İzbrannie proizvedeniə. Bakı: GİM, 1985

21. Şahtaxtı Məhəmmədəğa. Seçilmiş əsərləri. Bakı: «Çaşıoğlu», 2006

22. Məmmədquluzadə Cəlil. Əsərləri. IV cildə, II cild. Bakı, «Öndər», 2004

23. Məmmədquluzadə Cəlil. Əsərləri. IV cildə, IV cild. Bakı, «Öndər», 2004

24. Nərimanov Nəriman. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Lider nəşriyyatı», 2004

25. Narimanov N. İzbrannie proizvedeniə. T.2, Bakı, Elm, 1989

26. Azərbaycan tarixi. Üç cildə, 3-cü cild. Bakı, Elm, 1973

27. Əfəndiyev S.M. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. 2-ci cild. Bakı,

Azərbaycan türk mentalitiği və milli-mənəvi dəyərlər

sözle, son bir neçə əsrdə türk imperiyalar və türk dövlətləri sürətlə milli mənəvi dəyərlərdən ayrı salınmış, onun yerini isə fars, ərəb, çin, rus, ingilis mədəniyyəti tutmağa başlamışdır.

Belə bir məqamda, yəni türk milli şüuru Türk-Turan mədəniyyətindən (adət-ənənələrindən, əxlaqından, törələrindən) uzaq düşdü-yü, yaxud da düşürüldüyü vaxtda

Türk xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan türklərinin özünə dönüb, milli dəyərlərinə əsaslanıb güclənəməsinə və birləşməsinə istəməyən kifayət qədər qüvvələr olmuşdur.

Bizcə, antitürk qüvvələrin oyunlarını pozmaq üçün milli şüurumuza yeridilən və indinin özündə də bu və ya digər formada yaşadıqları saxtalaşdırılmış tarixdən,

9. Axundzadə Əbuturab. İslamın təfriqəsi səbəbləri. Bakı, Azərəşr, 1993

10. Axundzadə Əbuturab. Bizə hansı elmlər lazımdır? // «Həyat» qəz., 1906, 17 may, №106

11. Talıbzadə Yusif Ziya. «Həqiqəti İslam», İrşad qəz., sayı 263, Bakı, 1906

12. Talıbzadə Yusif Ziya. İzhari-bütlan. Bakı, «Füyuzat», N16,

Azərəşr, 1990

28. Axundov Ruhulla. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Azərəşr, 1977

29. Nazim Əli. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Yazıçı, 1979

30. Vurğun Səməd. Əsərləri. 6 cildə, 5 cild. Bakı, Elm, 1972

31. Vurğun Səməd. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə, III cild. Bakı, «Şərq-Qərb», 2005

32. Bakıxanov Abbasqulu Ağa. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Lider nəşriyyatı, 2005

33. Zakir Qasımlı bəy. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Avrasiya Press», 2005

34. Zərdəbi Həsəb bəy. Əkinçi. 1875-1877. Tam mətni. Bakı, Avrasiya Press, 2005

35. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası. 4 cildə, 2-ci cild. Bakı, «Elm», 1983

36. Əfqani Cəmaləddin. Təfsirin təfsiri. // Fəlsəfə və sosial-siyasi elmlər. № 2(30), Bakı, «Azərbaycan Universiteti», 2010 (İngilis dilindən tərcümə edilən dos., dr. Qəmə Mürşüdlü)

37. Qurbanov Şamil. Cəmaləddin Əfqani və türk dünyası. Bakı, Azərəşr, 1997

38. Əfqani Cəmaləddin. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Azərəşr, 1998

39. Hüseyinzadə Əli bəy. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Şərq-Qərb», 2007

40. Hüseyinzadə Ə. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, 2-ci cild. Bakı, Çaşıoğlu, 2008

41. Hüseyinzadə Ə. Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir? Bakı, Mütərcim, 1997

42. Ağaoğlu Əhməd. Qafqazda milli məsələ. Bakı, Mütərcim, 2019

43. Aqayev A. Panislamizm, eqo xarakter i napravlenie. «Kaspiy» qəz., 1900 qə. 14 aprel №81, 22 aprel №87

44. Ağaoğlu Əhməd. Üç mədəniyyət. Bakı, Mütərcim, 2006

45. Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. II cild (1909-1914). Bakı, «Təhsil», 2014

46. Rəsulzadə M.Ə. Əsrimizin Siyavuşu, Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı, Çağdaş Azərbaycan tarixi. Bakı, Gənclik, 1990

47. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, «Çıraq» 2008

48. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı: Azərəşr, 1991

Onlar yaxşı anlayırdılar ki, son əsrlərdə türklər mədəniyyət və adət-ənənələrə münasibətdə geriləyiblər. Özellikle, türklər vaxtilə mədəniyyət gətirdikləri millətlərin (farsların, ərəblərin və b.) təsir altına düşmüşlər. Belə ki, 19-cu əsrə qədər Anadolu türkləri osmanlılıq, Qacarlar iranlılıq anlayışı altında yarı ərəbləşmiş, yarı farslaşmış, Qafqaz və Orta Asiya türkləri isə tatarlıq adı altında yarı ruslaşdırılmış bir hala gətirilmişdir

Avropa alimlərinin Türk mədəniyyəti və adət-ənənələri ilə bağlı keşfləri bir nicat yolu kimi başa düşülürdü. Qərb alimlərinin Turan tarixi və mədəniyyəti araşdırmaları Osmanlı, Qafqaz, Azərbaycan, Krım, Orta Asiya türkləri üçün, onun hansı formada çatdırılmasından asılı olmayaraq yeni bir şeylər idi. Şübhəsiz, Türklərin Avropa alimlərinin «keşf»lərinə möhtac halında qalması səbəbsiz deyildi. Türk millətinin aydınları başa düşürdülər ki, artıq xalq bir neçə yüz il bundan qabaq öz mədəniyyətini və adət-ənənələrini bilən və ona eməl edən bir xalq olmaqdan uzaqlaşmışdır. Ona görə də, başlıca olaraq tarixə və mədəni dəyərlərə əsaslanan milli şüur birliyinə

ədəbiyyatdan, qeyri-millidən ideyadan deyil, vahid bir millətin neçə min illiklər boyu qoruyub saxladığı və yaşatdığı milli tarixdən, milli fəlsəfi fikirdən, milli ədəbiyyatdan, milli ideyadan, bir sözlə milli-mənəvi dəyərlərdən çıxış etməliyik. Vahid türk fəlsəfəsini, türk tarixini, türk dini-fəlsəfi düşüncə sistemini, türk ədəbiyyatını mənimsəmədən, onun tarixi-fəlsəfi mahiyyətinə varmadan heç vaxt türkçülüğün bütün türklər üçün hansı əhəmiyyət kəsb etməsini də, dərk edə bilmərik.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Ələkbərov Faiq. Milli ideologiya probleminə tarixi-fəlsəfi baxış. I hissə. Bakı, Təknur, 2011

2. Kuliev Qacan. Nauçnae

1907, 29 aprel

13. Qənzadə Sultan Məcid. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Avrasiya press, 2006, s.124

14. Hüseyinov Şirməmməd. Mətbu irsimizdən səhifələr. Bakı, «Çənlibel» NPM, 2007

15. Axundzadə Mirzə Fətəli. Əsərləri. Üç cildə, III cild. Bakı, «Şərq-Qərb», 2005

16. Axundzadə Mirzə Fətəli. Əsərləri. Üç cildə, I cild. Bakı, «Şərq-Qərb», 2005

17. Vəzirov Nəcəf bəy. Əsərləri. Bakı, Şərq-Qərb, 2005

18. Ələkbərli Faiq. Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi (XIX-XX əsrlər). I hissə. Bakı, «Elm və təhsil», 2018

19. Əhmədli Rafail. Mirzə Ka-